

Taave Lips

Tallinna ülikooli keeleteaduse
ja keeleteoimetamise magister

Neeger eesti keeles – vastuoluline ja mitmeti mõistetav

Sõna *neeger* tähenduse, sobilikkuse ja võimaliku neutraalsuse üle eesti keeles tekib ikka ja jälle diskussioone. Püsiva vastasseisu ajal uurisin oma magistritöös¹ arutelu, mis on sõna neeger üle aastate jooksul Eestis toimunud. Miks tekitab sõna neeger kasutamine vaidlusi ja mis alustel need vaidlused toimuvad?

Veebruaris 2021 avas Kumu uue püsinäituse, mille üks osa, näitus „Eri-nevuste esteetika“, sai avalikkuses vastuolulise vastukaja osaliseks. Näitus vaatab rassiteema kujutamist eesti kunstis 1920.–1930. aastatel. Reaktsiooni põhjustas näituse kuraatorite ümberkäimine teoste pealkirjadega: diskrimineerivad ja võõrapärasust rõhutavad pealkirjad asendati uute ja neutraalsetega. Näiteks Ants Laikmaa maal „Abessiinlane“ kannab nüüd pealkirja „Samuel Petersi portree“. Senised pealkirjad on küll endiselt alles, kuid alandatud teisele kohale. Reaktsiooni üks teravik oli suunatud sõna *neeger* tähendusele ja kõlblikkusele eesti keeles. Esitati seisukohti nii sõna neutraalsuse poolt kui ka selle kasutamise vastu, kuid üksmeelele ei jõutud. Sama võib täheldada varasemategi rassi- või *neegri*-teemaliste arutelude puhul – kõlab vastandlikke arvamusi, kuid vaadete lähenemist ei toimu.

¹ Taave Lipsu 2021. aastal Tallinna ülikoolis kaitstud magistritöö „*Neeger eesti keeles – kui vaba on sõna?*“ (juhendaja Daniele Monticelli) on leitav Tallinna ülikooli akadeemilise raamatukogu e-teadusraamatukogus aadressil <https://etera.ee/>.

Neegeri-arutelu päevalehtedes

Magistritöös analüüsisin kahe suurema päevalehe, Eesti Päevalehe ja Postimehe veebiarhiivides 1. detsembrist 1995 kuni 30. aprillini 2021 ilmunud artikleid. Esitasin päringu otsinguga *neeg**, mis andis vastuseks *neegri* mistahes kuju sisaldavad artiklid. Tulemuste seast valisin välja artiklid, milles arutleti sõna *neeger* konnotatsiooni, halvustavuse, solvavuse ja mõju üle. Tulemuseks on 113 artiklist koosnev korpus, sh 75 arvamuskorpus, 27 uudislugu ja 11 intervjuud.

Neegri-arutelu tõuseb esile kolm sagedasemat märksõna: konnotatsioon (räägitakse kaastähendusest, lisatähendusest, täiendavast tähendusest, tähendusvarjundist või laetusest), kõnetegu (sagedasemad näited solvamine ja halvustamine) ning poliitkorrektsus. Neist märksõnadest moodustus uurimuse teoreetiline raamistik, mille abil arutelu analüüsisin.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodi abil liigitasin põhikorpuses leiduvad väited ja argumendid nimetatud märksõnade kaupa, grupeerisin tüüpväideteks ja analüüsisin neid teoreetilises raamistikus juhtumiülelset ehk horisontaalselt. Et eesmärk oli diskussiooni lahata, temaatiliselt süstematiseerida ja paigutada see laiale teoreetilisele taustale, on valitud tõlgendusliku iseloomuga lähenemine asjakohane. Eesmärk ei olnud uurida sõna tähendust, vaid diskussiooni selle kasutuse üle. Uurimus ei ole seega üksnes lingvistiline, vaid paikneb pigem lingvistika, keelefilosoofia ja kultuuriuuringute puutepunktis.

Konnotatsioon ja müüdi jõud

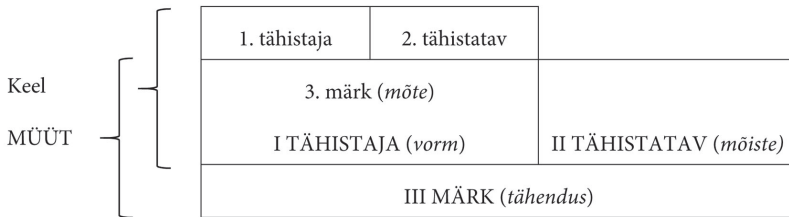
Siinses artiklis peatun pikemalt konnotatsiooni teemal. Tõstan esile neli teoreetilist lähtekohta: 1) keelemärk on psüühiline, 2) tähendus ei ole staatiline, 3) konnotatsioon kui müüt deformeerib mõtet ja loomulikustab uue tähenduse, 4) konnotatsiooni negatiivseks muutumise korral aitab vaid sõna välja vahetamine.

Juba Ferdinand de Saussure'i lingvistiline mudel rajanes arusaamal, et keelemärk on immateriaalne ja psüühiline ning seetõttu muutuv (Saussure 2017 [1916]: 120–137). Sõna esmane tähendus ehk denotatsioon on enamasti talletatud sõnaraamatus ja on keelesüsteemi seisukohast selge.

Konnotatsioon muudab aga pildi keerulisemaks, mitmekihilisemaks ja emotsionaalsemaks, kuna vestluspooled ei pruugi sõna ühtmoodi mõista.

Denotatsiooni ja konnotatsiooni kokkupuudet kirjeldab Roland Barthes (1986 [1964]) kui eri tasanditel tähistamist. Esimesel tasandil on denoteerimine, siin koosneb keelemärk tähistajast ja tähistatavast, sarnaselt Saussure'i teooriaga. Teisel, konnotatsioonitasandil on tähistajateks ehk konnotaatoriteks esimese tasandi märgid. Konnotaator võib koosneda paljudest esimese tasandi märkidest, mistõttu haaravad konnotatsioonitasandi üksused enda alla rohkem kui denoteeriva tasandi üksused (Barthes 1986 [1964]: 89–92). Näiteks sõna *villane* denotatsioon on EKI ühendsõnastiku järgi „villakiust tehtud või töödeldud (kedratud, kootud, heegeldatud); sellisest riidest“. Konnotatsioonitasandi *villane* võib aga sisaldada paljusid kaas- ja lisatähendusi, nagu *soe*, *pehme*, *torkiv* või hoopis negatiivse alatooniga kõlav *stereotüüpne pärimusmuusikafestivali küllastaja*. Konnotatsioonitasandi mitmekesisus, muutlikkus ja varieeruvus laiendab sõna kasutusala, kuid sellega võib kasvada määramatus, ebaselgus ja konfliktioht.

Denotatsiooni ja konnotatsiooni vaatleb Barthes kui keelt ja müüti: keel on denotatsiooni- ja müüt konnotatsioonitasand. Barthesi kujutus nende semioloogiliste süsteemide suhtest on esitatud joonisel 1.

Joonis 1. Roland Barthesi kahekordse semioloogilise süsteemi skeem (Barthes 2004 [1957]: 235–238). Sulgudes kursiivis olevad nimetused ei esine originaalskeemil, vaid skeemile järgnevas tekstis

Lihtsustatult toimib müüt järgmiselt:

- taandab keeletasandi märgi tähistavale funktsioonile, st teeb valmis mõttest tühja vormi;
- deformeerib – mõtte asendamise või kaotamise asemel müüt moondab seda ja annab uue tähenduse;

- loomulikustab muutunud tähenduse (Barthes 2004 [1957]: 235–256).

Müüti on võimatu täies ulatuses määratleda, piiritleda ja eksponeerida, kuna see on pidevas muutumises. Kui sõna kasutatakse muutunud tähenduses piisavalt palju ja ühiskond võtab konnotatsiooni omaks, kinnistub see uue, loomuliku tähenduse ja denotatsioonina (Allan 2007: 1055).

Negatiivset konnotatsiooni koguva sõna asemel on võimalik võtta kasutusele neutraalne või positiivne sõna. Netikommentaaride põhjal vaenunimesid uurinud Liisi Laineste hindab aga ootust, et vaenusõnu² asendavad konnotatsioonilt neutraalsed sõnad sellistena püsima jäävad, lootusetuks. Võõra defineerimise, nimetamise ja vahel ka vaenamise vajakus jääb ühiskonnas alles ning tingib asendussõnade saastumise (Laineste 2008: 11). Kui aga soovime, et keeles oleks piisavalt võimalusi kõnelda negatiivsete hoiakute objektidest neutraalselt, on keele pidev uuendamine ainus lahendus (Mercier 1995: 241).

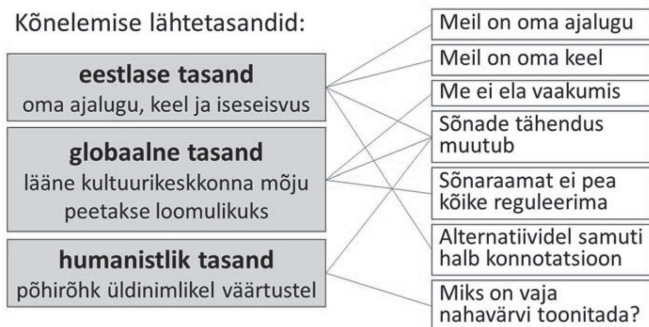
Neeger on eesti keeles üks neist sõnadest, mis on aja jooksul negatiivse konnotatsiooni kogunemise tõttu muutunud probleemseks³. Siit ka vajadus neutraalse asendussõna järele.

Maailmavaateline konflikt

Eesti Päevalehes ja Postimehes aastatel 1995–2021 toimunud arutelus *neegri* konnotatsiooni üle joonistub välja kolm tasandit, millest lähtutakse: 1) eestlase tasand oma ajaloo, keele ja iseseisvusega; 2) globaalne tasand, kus lääne, eriti angloameerika kultuurikeskkonna mõju peetakse loomulikuks ja vältimatuks; ning 3) humanistlik tasand, kus põhiorhk on üldinimlikel väärtustel eri kultuuride ja keelte asemel (joonis 2). Kui

² *Vaenusõna* või *vaenunimi* ei ole eesti keeles terminina kinnistunud. See tähistab grupikuuluvuse (nt rass, rahvus, etniline kuuluvus, seksuaalsus, religioon) alusel halvustamist ja on ingliskeelse termini *slur* eestikeelseks vasteks pakutu. Laineste sõnul on vaenunimed ilmsemaid eelarvamuslikkuse, etnosentrismi ja otsese ksenofoobia avaldusi, mille „baasiks on teise erinevuste rõhutatult naeruväärstav, ühekülgne, äärmustesse viidud kujutamine“ (Laineste 2008: 7). Usutavasti kinnistub sõna ühel või teisel kujul terminina, kui tekib laiem vajadus grupikuuluvuse alusel halvustamist muust halvustamisest eristada.

³ Keerukust lisab asjaolu, et eesti keeles on *neeger* vasteks ingliskeelsetele sõnadele *negro* ja *nigger*, mis erinevad teineteisest nii ajaloo kui ka solvavusastme poolest. *Neegri* tähendusest ja kasutusest rääkides ei pruugi osapooled alati samast asjast rääkida.

Joonis 2. Konnotatsiooni kategooria argumendid ja nende kasutamine eri lähtetasanditelt kõnelemisel

kaks esimest tasandit on omavahel vastuolus ja dialoogis, siis kolmas on üldisem ja eraldiseisev.

Arutelus kasutatavad argumendid kohati vastanduvad, kuid harvad pole olukorrad, kus sama argumenti kasutades kaitsevad pooled hoopis vastupidiseid seisukohti. Magistritöös vaadeldud andmestikus kasutatakse *neegeri* konnotatsioonist rääkides järgmisi argumente.

Meil on oma ajalugu. Kuna meil ei ole ajaloolist seost orjakaubanduse, kolonialismi ega rassismiga, siis on *neeger* eesti keeles alati neutraalne sõna olnud. Seepärast ei peaks muutma näiteks kunstiteoste pealkirju ja sõna võib kasutada neutraalses tähenduses.

Meil on oma keel ja me otsustame ise, mismoodi räägime. Kõneldakse sõnavabadusest, uhkusest oma keele üle ja vajadusest kaitsta keelt väliste, peamiselt globaliseerumise mõjude eest.

Me ei ela vaakumis. Me ei ole suletud ühiskond, vaid kuulume globaalsesse info-, väärtus- ja kultuuriruumi. Üks olulisemaid mõjusid Eesti väärtusruumile oli Euroopa Liiduga liitumine, kuna sellega liitusime EL-i üldise väärtussüsteemiga.

Sõnade tähendus muutub, keel muutub ja see on loomulik. Muutuste tekke suhtes ollakse aga eri meelt. Ühed toetavad keele teadlikku kohandamist muutunud väärtustega. Teised on veendunud, et muutus keeles peab toimuma aja jooksul loomulikult ja iseenesest. Konnotatsioonilt negatiivsete sõnade puhul soovivad ühed sõnu asendada (kiire leevendus), teised aga peavad asendamist mõttetuks, kuna püsivad juurpõhjused saastavad ka asendussõna.

Sõnaraamat ei pea kõike reguleerima. Viisakuse jaoks piisab teadmisesest, kui miski on teise jaoks haavav, ja selle teadmisega keelekasutuses arvestamisest.

Alternatiividel on samuti halb konnotatsioon, olgu selleks poliitsemne must või vananenud moor-tüvelised sõnad. Argumenti kasutatakse peamiselt kahel eesmärgil: õigustamiseks sõna neeger kasutamist ja näitamaks, et eesti keeles ei ole neutraalset sõna probleemse neegri asemel.

Miks on vaja nahavärvi toonitada? Juhitakse tähelepanu läänemaailma valgekesksusele, kus valge on norm ja kõike normist erinevat tuleb kuidagi nimetada. Antakse mõista, et norm ei ole põhjendatud ega sobi tänapäeva maailma. Saab ju inimesele viidata rahvuse või päritolu järgi, veelgi parem oleks inimesi kutsuda nii, kuidas nad ise soovivad.

Eestlase tasandil kõnelejale on määrava tähtsusega rahvuskonservatiivne arusaam eestlasest ja eestlusest ehk müüt eestlasest. Müüdi lahutamatu osa on eestluse, eesti keele ja kultuuri säilitamise kohustus, mis tähendab muuhulgas vastuseisu muutustele, eriti väljast tulevatele muutustele. See välistab sõna *neeger* müüdi staatuse tunnistamise võimalikkuse. *Neegri*-müüt on selgelt välise päritoluga, selle aktsepteerimine eesti keeles ohustaks eesti keele sõltumatust, säilimist ja seeläbi kogu *eestlase*-müüti.

Globaalsel tasandil kõneleja välistab välismõjudest puutumatuks jäämise võimaluse. Rahvusvahelises info- ja kultuuriruumis elamine (uudised, kultuur, poliitika) mõjutab meid teadlikkuse kasvu ja silmaringi laienemisega paratamatult, soovime seda või mitte. Sõna *neeger* müüdi staatus on laialdaselt teada, negatiivne konnotatsioon on selle lahutamatu osa.

Humanistlikul tasandil kõneleja jaoks on esikohal üldnimelikud väärtused, kultuuri- ja keeleerinevused on teisejärgulised. Ta ei sekku sõna konnotatsiooni väljaselgitamisse, kuna sel pole tähtsust – keelekasutuse muutmiseks piisab teadmisest, et sõna on kellegi jaoks halvustav.

Müüdikonflikti ohud

Maailmavaatelse konflikti tuum on müüdikonflikt. Globaalsel tasandil kõnelejad osutavad *neegri* müüdistaatusele, kus üha enam negatiivset konnotatsiooni on saanud sõna loomulikuks osaks. Teisel pool on müüt eestlasest, mis tõrjub välist mõju ning eitab *neegri*-müüti ja sellega kaasnevat negatiivsust. Vastasseis *neegri* solvavuse ja kasutamiskõlblikkuse suhtes jääb alles senikaua, kuni *eestlase*-müüdi oluline osa on kõige välise vastu seista.

Müüdi eitamisega kaasneb oht sattuda müüdikõne ohvriks. Kui grupisese müüdi kujunemist kontrollivad gruppi kuulujad, siis grupivälise müüdi üle puudub neil kontroll. *Eestlase*-müüt eestlaste jaoks on eestlaste teha, *eestlase*-müüdi kujunemist mitte-eestlaste ehk välisgrupi jaoks aga kontrollida ei saa. Teisisõnu, teiste arvamust meie kohta mõjutab meie käitumine ja tegevus, kuid selle tõlgendamine ja hinnangute andmine on väljaspool meie mõju ulatust.

Sõna *neeger* müüdi staatuse eitamine ehk sõna neutraalseks pidamine lubab sõna vabalt kasutada. Kui aga välisgrupi jaoks on sõna *neeger* müüt, siis laieneb grupi hinnang sõna kasutajate kohta ka eestlase müüdile. Müüdi deformeeriva ja loomulikustava funktsiooni tõttu lisandub eestlasele välisgrupi silmis omadusi (nt rassistlik, kuri, vihkav, diskrimineeriv), mida eestlased omaks ei pea.

Roland Barthes väidab: kuna müüt suudab oma sekundaarse skeemi välja arendada ükskõik millise mõtte varal, pole miski müüdi eest kaitstud (Barthes 2004 [1957]: 256). *Eestlase*-müüdi võitlus *neegri*-müüdiks olemise vastu tundub selle põhjal juba ette kaotatud olevat.

Kokkuvõtteks võib öelda, et ei ole vast kuigi ootamatu, et eesti ühiskonnas puudub ühtne arusaam sõna *neeger* konnotatsioonist. Keelekasutaja otsustab, kas, kus ja mil määral seda sõna kasutab; kuidas sõnakasutus mõjutab kaasinimesi või nende arvamust meist, on aga meie kontrolli alt väljas.

Viidatud kirjandus

- Allan, Keith 2007. The pragmatics of connotation. – Journal of Pragmatics 39, 1047–1057.
- Barthes, Roland 1986 [1964]. Elements of Semiology. New York: Hill and Wang.
- Barthes, Roland 2004 [1957]. Mütoloogiad. Tallinn: Varrak.
- Laineste, Liisi 2008. Vaenunimedest eesti internetis. – Mäetagused 38, 7–32.
- Mercier, Adèle 1995. A perverse case of the contingent a priori: on the logic of emasculating language (a reply to Dawkins and Dummett). – Philosophical Topics 23(2), 221–259.
- Saussure, Ferdinand de 2017 [1916]. Üldkeeleteaduse kursus. Tallinn: Varrak.

OK